

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора історичних наук, члена-кореспондента НАНУ
ЯКУБОВОЇ ЛАРИСИ ДМИТРІВНИ
на дисертаційне дослідження
КОЦУРА ВІТАЛІЯ ВІКТОРОВИЧА
«Національні меншини України в контексті суспільно-політичних
трансформацій 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. », представленої на здобуття
наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 –
історія України

Тема дисертаційної роботи В. Коцура має безперечну наукову актуальність, адже присвячена дослідженню онтологічних проблем націє- і державотворення. Дослідження, що задумувалося на час затвердження теми як узагальнення досвіду взаємодії влади і суспільства в етнополітичній царині, в контексті нової глобальної ситуації переросло у дослідження динаміки змін українського суспільства на найбільш відповідальному етапі пострадянського транзиту, точкою біфуркації якого стала криза 2014 р. та російсько-українська неоголошена війна.

«У запропонованому дослідженні національні меншини розглядаються на тлі суспільно-політичних трансформацій на зламі століть в умовах найподрозливіших геополітичних викликів, а саме: російської агресії, гібридної війни, насаджування в інформаційному просторі ідей «русского мира». У ньому спростовується витвір російської пропагандистської машини про «самовизначення» населення Криму й Донбасу з «правом на відокремлення», відстежується правовий нігілізм зовнішньополітичного курсу Кремля, який трансформувався у практику загарбання територій суверенних держав» (Дис. С. 3), – таким чином окреслює своє дослідницьке кредо В. Коцур.

Не викликають заперечень запропоновані автором постановки обов'язкових фахових атрибутів дисертаційного дослідження, зокрема формулювання об'єкту і предмету дослідження, хронологічні та

територіальні межі, мета дослідження. Привертає увагу більш ніж поважний апробаційний перелік, що віддзеркалює восьмирічну роботу дисертанта в названому напрямі. Актуальними і в науковому, і в прикладному плані вважаємо поставлені дисертантом *дослідницькі завдання*.

В ході їхнього виконання В. Коцуром з'ясовано ступінь вивченості історичною наукою обраної теми та запропоновано історіографічний аналіз, сформовано і проаналізовано фактографічне наповнення джерельної бази, визначено її інформаційний потенціал та репрезентативність щодо поставленої проблематики. Окреслено доцільність застосування універсального теоретико-методологічного інструментарію і водночас запропоновано авторський комплекс методологічних підходів для вивчення проблематики.

Дисертантом виявлені тенденції, структурно-контентні зміни, концептуальні оновлення і "глухі кути" нормативно-правової бази регулювання становища національних меншин на різних етапах суспільно-політичних трансформацій в Україні: від перших кроків державної етнопонаціональної політики до вибору шляхів і засобів розв'язання болючих проблем сьогодення, переведення їх у площину нових нормативних вимог і стандартів, продиктованих революційними подіями і глобалізаційними змінами початку третього тисячоліття. Абсолютно вмотивованим виглядає висновок дисертанта про те, що «не прогресивність українських законів спонукала до політизації національних меншин в Україні. Вважаємо, що основним чинником у цьому процесі був зовнішній, а саме – втручання Російської Федерації. Крім того, сприяли цьому і внутрішні проблеми в Україні, зокрема негаразди в економічній та соціальній сферах, непослідовність у забезпеченні прав депортованих народів тощо» (Дис. С.59).

Дисертантом у цілому розкриті методологічні, концептуальні та сутністі відмінності в напрямках вітчизняного та зарубіжного думання з досліджуваної проблематики. Характеризуючи перший етап розвитку вітчизняної історіографії

проблеми (1991–2013 рр.), дисертант цілком обґрунтовано відзначає «домінування студій, спрямованих на розв'язання нагальних проблем, що назріли у сфері національних відносин після розпаду Радянського Союзу» (Дис. С.420). Водночас не зайвим було наголосити, що тоді ж величезний пласт склали праці, що сформували базовий науковий тезаурус і започаткували вітчизняну етнополітологію та історію міжетнічних відносин як такі. Зрозуміло, що більшість праць набули прикладного характеру, однак недооцінювати роль цього етапу у формуванні теоретико-методологічних засад вітчизняної етнополітології не доводиться.

Дослідник на багатьох прикладах розкриває державноорієнтований фокус вітчизняної історіографії, що лише вкотре актуалізує завдання розвитку і поглиблення того сегменту наукових досліджень, що спрямований на соціальні студії.

Дисертант проаналізував зміст етапів державного регулювання етнопонаціональних відносин, інституціоналізації і структурування етнопонаціональної сфери. В контексті глобальних викликів 1990-х – 2000-х рр. ним названі найважливіші чинники впливу на формування регіональної ідентичності, що використовується Росією з метою дестабілізації в Україні. На прикладі виборчих перегонів та піар-презентацій відомих політиків показано інструментарій маніпулювання як корпоративно-груповою, так і масовою свідомістю національних меншин. Виявлено характерні зміни в дослідницьких практиках, ідеях-стратегіях з проблематики національних меншин України в умовах неоголошеної російсько-української війни, причини політизації етносів, розкрито місце і роль національних меншин у зовнішньополітичних стратегіях сусідніх держав.

В. Коцуром окреслено коло питань, які заслуговують на подальшу наукову розробку з урахуванням історичного досвіду міжнаціонального полілогу в Українській державі, визначені перспективні напрями реформування сфери

міжнаціональних відносин у відповідь на виклики часу та зміцнення державного суверенітету.

Варто наголосити на доречності зауважень дослідника про нагальність змін у фокусі розуміння сфери етнонаціональних відносин як царини державного регулювання. Певне настав час бачити в ньому одну з форм відтворення двоєдиного національно-державного організму. В такій системі координат ведеться не лише про «національну злагоду», що змінюється певними етапами «загострення міжнаціональних суперечностей» і конфліктів, а про форму взаємодії влади і суспільства, де політична/суспільна активність національних меншин є не дошкульним елементом політичних практик, а своєрідним тренажером горизонтальних зв'язків та вертикальної взаємодії, що є визначальним інструментом формування громадянського суспільства. З цього погляду суспільно-політична самодіяльність етнічних громад України часів незалежності є формою і шляхом самоорганізації громадянського суспільства, що врешті зробила його опорним зокрема експансії «руського мира».

Автор цілком виправдано відводить багато місця висвітленню причин протестного потенціалу низки етнічних громад, вбачаючи їхні витoki в радянському минулому. Безперечно, саме дискурсивна основа етнічної історії і, відповідно, обрисів національної травми, по суті, в кожному випадку перетворилася на смислову вісь взаємовідносин національних рухів/об'єднань і молодій Українській державі на першому етапі її становлення.

Вважаємо принципово важливим висновок про руйнівні наслідки неодноразових коливань етнонаціонального курсу України, яка внаслідок контроверсійності програм/проектів президентів та правлячих коаліцій гойдалася наче іванець-киванець під тиском зовнішніх акторів, підлаштовуючи свою внутрішню політику під концептуальні і доктринальні побудови геополітичних сусідів і кураторів. Бажання бути хорошим для всіх обернулося іміджевими втратами та втратами історичної динаміки зростання.

В. Коцур багатьма фактами доводить надзвичайну дієвість гуманітарної експансії Росії за відсутності власної гуманітарної стратегії. Дисертантом в історичній динаміці, взаємодії внутрішніх та зовнішніх факторів впливу розкриті та проаналізовані всі найбільш проблемні зони сфери етнонаціональних відносин в Україні, зокрема «ідеї створення політичних надбудов для захисту національних прав (Крим, Луганськ), нагніталися політичні пристрасті довкола «зневажених» прав румуномовних громадян (Буковина), насильницької «українізації» росіян (Донеччина, Луганщина)». Русинський фактор та ідеологія «русского мира» цілком умотивовано висвітлені як взаємопов'язані явища, генератором деструктивної потуги яких є Кремль.

Постійним джерелом міжетнічної напруги дисертант неодноразово називає відсутність концепції етнонаціонального розвитку України (Дис. С.178). Втім, варто зауважити – її прийняття не змінило б нічого по суті в країні, де закони та нормативні програми традиційно не виконуються. В гібридному суспільстві рух вперед відбувається методом проб і помилок, і сфера міжетнічних відносин не становить винятку.

Не менш настійливо проводиться думка про те, що «Причиною появи сепаратистських та автономістських гасел в окремих регіонах України, зокрема на Кримському півострові, Донбасі, Закарпатті, окремих районах Чернівецької області, стало невтручання держави в етнополітичні процеси та невдалі заходи або взагалі їх відсутність під час відкритих проявів сепаратизму» (Дис. С.269). Висновок доречний, але тут все ж, на нашу думку, спрацював передусім фактор межовості та потужного впливу по-антиукраїнському налаштованих метрополій, аніж етнічний сепаратизм місцевих громад. Винятком лише є русинський рух, що залишається неповторним феноменом українського етнополітичного ландшафту.

Дисертаційне дослідження унаочнює, що протестна політизація нацменшин обумовлювалася двома провідними факторами: 1) гальмуванням/імітаційністю державотворення та зростаючою корумпованістю державного апарату, що створювали джерело постійної соціальної напруги, яка

лише каналізувалася в етнічних рухах; 2) зовнішнім тиском транзитних суспільств/країн, передусім тих, що не подолали імперську історичну складову і частиною яких в минулому були українські етнічні землі.

Отже, базовою основою упередження властивих поліетнічному українському суспільству латентних конфліктів могла б насправді стати системна деконструкція імперських наративів, опрацювання та запровадження в масовий дискурс українського історичного наративу, однак, варто визнати, що впродовж досліджуваного В. Коцуром періоду для цього ще не була створена належна наукова база.

На розлогоді фактичному матеріалі дисертант, розглядаючи перипетії вітчизняної законотворчості, розкриває, як захопившись адміністративним регулюванням етнонаціональних відносин, влада не подбала про гуманітарну складову внутрішньої політики, що могла б стати потужним інтегративним чинником націє- і державотворення. Занедбання цієї ділянки державотворчого процесу є очевидним порівняно з Росією, що використала гуманітарну експансію як надпотужний інструмент дестабілізації України та негативної мобілізації власного суспільства. Не менш важливим вважаємо розкриття імітаційної діяльності влади в сфері регулювання етнонаціональної сфери за президентської каденції В. Януковича, маніпулювання мовним питанням та його перетворення на універсальну політтехнологію іншування.

Як і будь-яка масштабна синтетична, міждисциплінарна робота дисертація В. Коцура не позбавлена окремих огріхів, упущень, проблемних чи дискусійних тверджень. Віддаючи належне дослідницькій майстерності дисертанта і розмірковуючи над перспективами дослідження проблематики загалом, слід зауважити таке:

- Твердження про те, що без українського чинника Кремль не може реалізувати свої геополітичні плани (Автореф. С.16) виглядає питомо публіцистичним перебільшенням.
- Висновок дослідника про те, що «відсутність консолідованого

державного підходу в етнополітичній галузі на початку 2000-х рр. відкривала зовнішньополітичні канали впливу на національні меншини з боку країн-сусідів» (Автореф. С.18), на наш погляд, є певним спрощенням тієї геополітичної реальності, яку спрощувати не доводиться. Наважимося стверджувати, що жодна з форм державної етнополітики, окрім капітуляції, жодним чином не спроможна стати перепорою агресії Кремля, яка обумовлюється питомо еволюцією путінського режиму, українські ж події є лише його симптоматикою. Інша справа, що від ефективності державної етнополітики та її відповідності викликам часу безпосередньо залежить рівень опорності української держави та суспільства. Так само не варто переоцінювати кризогенність внутрішньоукраїнських проблем у виникненні російсько-української війни. Її причиною стало екзистенційне наповнення путінського режиму, а не стратегічні прорахунки української влади, «що посилювали міжетнічну напругу в країні» (Автореф. С.25).

- Таким же спрощенням, на наш погляд, є зауваження про те, що «тотальна русифікованість регіонів ставала перешкодою українському державотворенню» (Автореф. С.21). Набагато більше проблем русифікованість та подвійна ідентичність справляли на процес націєтворення, державотворення від цього потерпало значно меншою мірою.
- Віддаючи належне змістовному аналізу динаміки розвитку нормативно-правової бази регулювання етнонаціональної сфери, запропоновану дисертантом, варто зазначити, що крім визначення «больових точок» нормативних практик продуктивним міг би стати й аналіз спрямованості тогочасних законів, тобто – концептуальної моделі правотворення. Недоліки є завжди, всі запити задовольнити не спроможне жодне законодавство, як і упередити зовнішні претензії до

нього, а от аналіз концепції/правової моделі дає багато простору для наукових узагальнень стосовно спрямування та, відповідно, перспектив правової держави, що формується.

- Дисертант говорить про «штучно сконструйований феномен двомовності», однак той є не менш природним і властивий усім поліетнічним націям/державам, а не лише Україні. Отож, наголос на його штучності ускладнює пошуки шляху його подолання.
- Некоректним вважаємо зауваження про те, що Україна та український соціум є багатонаціональними (Дис. С.25). З наукового погляду правильніше казати про поліетнічність. Слово «багатонаціональний» є звичним атрибутом масового, рудиментарно радянського, суспільно-політичного дискурсу.
- Не всі перераховані на С.63 автори є учасниками національних рухів, однак незаперечним є той факт, що національні організації персоніфіковано справляли потужний вплив на формування національної історіографії проблематики та формулювання смислів суспільного дискурсу. Дослідження якості цього внеску та перспективних наслідків у процесі українського націєтворення є завданням наступних поколінь дослідників.
- Прекрасним завершенням історіографічного огляду могло б стати означення сформованих в Україні центрів дослідження проблематики та тих проблемних ніш, що вони посіли у вітчизняному науковому дискурсі, що своєю чергою могло б стати основою накреслення подальших перспектив розвитку наукового думання. Хронологічний принцип історіографічного огляду більшою мірою б сприяв структуруванню вектору думання, аніж проблемний, застосований дисертантом. Звернення до видання «25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави» (К., 2016) сприяло б суттєвому зміцненню методологічного підґрунтя дисертації. Те саме можна сказати й про працю Л. Рябошапка «Правове становище національних

меншин в Україні (1917 – 2000)» (Львів, 2001).

- Впадає в око певне захоплення дослідника висвітленням історії юридичної думки в сфері регулювання етнонаціональних відносин тоді, як проблематика активності/політизації національних меншин має чимало напрямів, безпосередньо не пов'язаних зі сферою правового регулювання, скажімо, національні організації є суб'єктом міждержавних відносин (народна дипломатія).
- Поміж думок науковців в історіографічному нарисі деінде трапляються апеляції до відомих політиків (зокрема, Є. Марчука, Г. Удовенка, Р. Чубарова та ін.), праці яких, з усією повагою до їхньої політичної діяльності, варто було перенести в Джерела.
- Розлогий і змістовний огляд історії державного регулювання сфери міжетнічних відносин викладається на загал у концепті «удосконалення структури державного регулювання» (зокрема, (Дис. С.137)), перейнятого з мови офіційних звітів. На наш погляд, радше варто казати про органічні зміни системи органів етнополітичного регулювання відповідно до змін державного організму й стратегій діючої влади. Не завжди вони відповідали тренду «удосконалення» і навіть «оптимізації».
- Текст суттєво б прикрасили невеличкі історичні довідки про створення, програмні засади, кількісний склад та регіональну спрямованість національних організацій. Експерти, зрозуміло, про це знають, а от решта наукової спільноти – навряд чи.
- Віддзеркаленням транзитного стану і української історіографії, і держави, і дисертації є творча інтерпретація визначень і концептів фахівців світового рівня, зокрема Е. Сміта та Ю. Бромлея, хоч міркування останнього, висловлені на сконі радянського ладу і стосовно радянської ж етносоціальної системи, нині втрачають свою актуальність. Вважаємо, що надалі напрацювання

західноєвропейського дискурсу щодо сфери етнонаціональних відносин також вимагатимуть вдумливішого аналізу та творчої адаптації відповідно українських реалій з огляду на специфічні характеристики транзитних суспільств.

- Доктрина «русского мира» цілком вмотивовано розглядається автором як головний екзистенційний виклик України впродовж досліджуваного періоду, втім, не слід його екстраполювати на історичні події кінця 1990-х рр., коли ця ідеологія/політтехнологія лише формулювалася та усталювалася.
- Щодо часів незалежності питома перебільшенням є твердження про існування «радикально налаштованих нацменшин» (Дис. С.186) – радше варто казати про окремих представників та нечисленні угруповання.
- В контексті розгляду наслідків російської гуманітарної експансії автор говорить про формування «російських цінностей у окремих категорій населення та помилкової самоідентифікації» (Дис. С.363). Вважаємо, що помилкової самоідентифікації не існує, існує самоідентифікація, що не є лояльною до країни проживання чи маргінальна і не вкладається в концепт природного патріотизму.
- Дисертанту не завжди вдається вийти за межі логіки державних органів із властивою їм правообумовленістю та спрощенням причинно-наслідкових зв'язків. Так, чисельність шкіл українською мовою не завжди безпосередньо пов'язана із самоусвідомленням мешканців себе політичними українцями, а збільшення їхньої кількості не означає автоматичного зростання патріотизму.
- Деінде автору властивий публіцистизм (наприклад: «російський імперський та український етнонаціональний культурні проекти перебували в постійному структурному конфлікті через несумісність культурних кодів» (Авторeref. С.25) чи «рабська залежність від

російської влади на генетичному рівні» (Дис. С. 77), «на думку авторів доби пізнього путінізму» (Дис. С.78)), що не найкращим чином виглядає у дисертаційному дослідженні.

Є в роботі й прикрі стилістичні огріхи, зокрема такі словоформи як «новий етап перебігу» та «проринкові й антиринкові регіони» (Автореф. С.13, 14); «Донбаський регіон» (Дис. С.57), «особливості самотності окремих етнічних спільнот» (Дис. С. 40)).

Проте загалом текст дисертації та автореферату засвідчують високий рівень культури наукового тексту й фахової дослідницької аргументації.

Достовірність результатів забезпечена фаховим історіографічним аналізом, об'єктивною джерельною критикою, використанням сучасного арсеналу методологічних підходів, зокрема й міждисциплінарних, що відповідають меті, завданням та предмету роботи. Дисертація виконана у межах планової тематики наукових досліджень кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Соціальні зміни та політичні процеси в Україні ХІХ – початку ХХІ ст.» (номер державної реєстрації 0112U005220).

Основні результати роботи опубліковані в індивідуальній монографії та 59 публікаціях, зокрема розділах у 3-х колективних монографіях, 29 статтях у вітчизняних і зарубіжних наукових фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних.

Структура дисертації є доволі складною, але вона зумовлена метою і завданням дослідження. Робота складається зі вступу, 7-ми розділів (22-х підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Повний обсяг тексту становить 556 сторінок, з яких 437 сторінки основного тексту.

Змістовний фаховий аналіз надзвичайно складних трансформаційних процесів у поліетнічному українському суспільстві, що перебуває під

перехресним впливом глобальних зовнішніх та унікальних внутрішніх факторів, впродовж тривалого хронологічного періоду в хронотопі глобалізації та російського неоімперіалістичного реваншу варто вважати вагомим особистим внеском дослідника в сучасну вітчизняну історіографію.

Автореферат дисертації повною мірою відображає зміст і основні результати дослідження.

Все зазначене вище дає підстави вважати, що дисертація Коцура Віталія Вікторовича «Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.» відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.), Наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р., а її автор заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник, завідувач відділу
історії України 20 – 30 рр. ХХ ст.

Інституту історії України НАН України

Якубова Л. Д.

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

УКРАЇНИ

НАН УКРАЇНИ

ПІДПИС

ЗАСВІДЧУЮ

УЧЕНИЙ СЕКТОР

12